

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATION

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 1 (P1)

2015

TIMARAKA: 70

NKARHI: tiawara ti2

Papila leri ri na tipheji ta 13.

PHEJI RA SWITSUNDZUXO NA VUXOKOXOKO

1. Papila leri ri avanyisiwile hi SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A: Xikambelantwisiso	(Timaraka ta 30)
XIYENGE XA B: Nkomiso/Nkatsakanyo wa ndzima	(Timaraka ta 10)
XIYENGE XA C: Ntivoririmi na matirhiselo ya ririmi	(Timaraka ta 30)
2. Hlamula swivutiso HINKWASWO.
3. Sungula xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.
4. Khwatihata emakumu ka xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA.
5. Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona eka papila ra swivutiso.
6. Tlula ntila endzhaku ka nhlamulo YIN'WANA na YIN'WANA.
7. Landzelela milawu leyi faneleke ya mapeletelo na mavumbelo ya swivulwa.
8. Ndzinganyeto wa maavelo ya nkarhi:

XIYENGE XA A: kwalomu ka 50 wa timinete	
XIYENGE XA B: kwalomu ka 30 wa timinete	
XIYENGE XA C: kwalomu ka 40 wa timinete	
9. Tsala swi saseka no vonaka.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO**XIVUTISO XA 1: KU HLAYELA NHLAMUSELO NA KU TWISISA**

Hlaya XITSHURIWA xa A, u languta na xa B kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka swona.

XITSHURIWA XA A**NDZALAMA YA MUNHU I MAVOKO**

- 1 Mbuyelo u kurile a ri xirhandzwa eka vatswari va yena Xigodo na N'waNhlengani Rikhotso. A a endleriwa xin'wana na xin'wana lexi a xi lava tanihileswi a ri n'wana wa tuva naswona a nga pfumetiwi ku khoma nchumu hi mavoko ya yena. Leswi swi endlile leswaku Mbuyelo a nga voni nkoka wo tikarhatela ku dyondza hambu ku ri ku tiendlela swilo hi yexe. Exikolweni vadyondzisi a va nga dyi ro vupfa. A a va cinisa hangayivona. Hi nkarhi wo wisa Mbuyelo a dya swilovolovo ntsena. Swikhwama swa yena a swi pfuta timali ntsena.
- 2 Loko vatswari va yena va vitaniwa exikolweni hi vadyondzisi ku ta va hlamusela hi matikhomelo na hanyelo ra n'wana wa vona a va rheta bya nhlampfincila ematini. Maxaka na vaakelani va ringetile ku va tsundzuxa hi ta vutomi lebyi a va byi byarile eka Mbuyelo kambe tinhlamulo leti a va ti kuma a ti ri tlakulavaxurhe. Hindlela yoleyo, Mbuyelo a a titwa a sirhelekile na ku va a ri karhi a hanya etikweni ra milorho.
- 3 Jojo Rikhotso, kokwa wa Mbuyelo u karile a kanya mbilu hi ku dlamuriwa hi leswi a swi endliwa hi n'wana wa yena Xigodo, a ya n'wi tshamela ehansi a ku: 'N'wananga, ndlela leyi ndzi ku kuriseke hi yona a hi yona leyi u yi endlelaka n'wana wa wena Mbuyelo. Vatolo a va hembanga loko va ku u nga nyiki n'wana hlampfi kambe n'wi kombi leswaku yi khomisiwa ku yini. Loko u endla tano u ta va u n'wi kombile ndlela ya vutomi lebyinene laha a nga ta kota ku tihanyisa hi yexe hambiloko u funyile buwa. Ndzalama ya munhu i mavoko. Ngula ya munhu i mavoko. Tshikani ku onha n'wana hi ku n'wi nyika swilo tanihi vondlo hikuva loko se mi hundzile emisaveni a nge swi koti ku tihandzela hi yexe. Ndza hlambanya pthuu, ya mina hi lawa, loko mi nga swi pheli ehansi n'wana loyi u ta hanya hi rikoko ra xilondzo loko Muvumbi o tshuka a mi tsundzukile.' A hetelela hi ku thonisa nhloti.
- 4 Tanihilaha va nge nhloti wa munhu lonkulu wa hlola, a ku helangi tin'hweti tingani tende ri nga vambiwangi emutini wa Xigodo. Humba yi olele nkuma eka Xigodo na nghamu endzhaku ka khombo ra xipandzamananga lexi vumbulukeke na vona va ri karhi va vuya khonfereseni ya kereke leyi a yi ri kona eGiyani. Nkosi wa vona wu vile wa mahlomulambilu tanihileswi a ku ririwa vona na leswaku Mbuyelo u ta ku yoo, eka mani hikuva a a nga kumani na xaka na rin'we hikwalaho ka leswi vatswari va yena a va nga pfumeli ku n'wi hlanganisa na vona va vula leswaku va ta n'wi lowa.

- 5 Endzhaku ka nkosi Mbuyelo u kumile rifa leri vatswari va yena a va n'wi siyerile rona ku ya hi nawu. Vatsundzuxi va mahlayiselo ya mali va te hi vona va lava ku n'wi tsundzuxa kambe ko fana na kwala, a vula leswaku wa swi kota ku hlayisa mali naswona xisiwana xi ta n'wi tsundzuxa yini hi mali xona xi ri hava. Mbuyelo, tanihileswi a a ri na nhloko yo olova u pasile kahle gireyidi ya 12. U amukeriwile eYunivhesithi ya Limpopo laha a endla Digiri ya Sayense ya Vurimi. Laha hi kona laha a sunguleke ku dya mali onge wo dya matshutshu yo cheriwa timanga kumbe mapololo.
- 6 Machudeni a va tshama va tele kwale kamarini ra yena ti ri karhi ti vuya. Mi swi tivaka leswaku mali ya delerisana, Mbuyelo a a nga xiximi na valetari va yena naswona minkarhi yo tala a nga yi na le tlilasini. Xayena a ku ri ku nwa mabyalwa na ku tiphina na vanghana va yena. Mhaka ya leswaku vukosi i mberha, a yo va ntsheketo eka yena. Mbuyelo u dyile rifa hinkwaro hi xinkadyana ri ku bii, ku sala tingana ntsena. Vufambisi bya Yunivhesithi byi n'wi hlongorile hikuva na ku pasa khoso yin'we ya mhamba a nga yi pasangi.
- 7 U tlhelerile ekaya a rhwele saka ra tingana. Hi kona laha a nga swi vona leswaku marito ya kokwa wa yena Jojo a ma welangi ehansi. Leswi mbuyangwana a nyefurile na maxaka, u bohekile ku famba a kombela swakudya evanhwini hikuva a yila mulungu. Hi nkarhi lowu, hi kona laha a tshamela ku twa marito ya kokwana wa yena Jojo ya ri karhi ya n'wi himetela tanihi mangandlati emiehleketweni ya yena. Kambe mati se a ya halakile naswona nkarhi wa yena se a wu dyiwile hi makondlo. A tsundzuka ndlela leyi vatswari va yena va n'wi kuriseke hi yona. Embilwini ya yena tata wa yena na mana wa yena a va sola swinene. A twa onge a nga funungula masirha ya vona a ta kota ku va holovela. Sweswi a nga koti ku tiendlela swilo hambiloko mavoko na byongo a ri na swona.

NA

XITSHURIWA XA B

[Xi huma eka webusayiti ya www.dreamtime.com]

SWIVUTISO: XITSHURIWA XA A

- 1.1 Tshaha xivulwa eka ndzimana ya 3, lexi kombisaka leswaku tata wa Xigodo a a khunguvanyekile ku tlula mpimo. (1)
- 1.2 Hlawula nhlamuselo leyi nga yona ya xivuriso lexi nge: 'Ndzalama ya munhu i mavoko.'
- A U nga heli mbilu loko u tirha ntirho wu nga fambi ha hombe.
B Loko u ri na mbilu, ntirho wu ta tirheka.
C Loko u tirha hi mavoko ya wena u ta fuma.
D Ntirho wa munhu loyi a wu yi helo. (1)
- 1.3 U swi vona swi fanerile ku va loko mutswari a ri na n'wana un'we a n'wi khoma tanihi tandza ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 1.4 Boxa swihoxo SWIMBIRHI leswi Xigodo na nsati a va fanele va nga swi endlangi eku kuriseni ka n'wana wa vona. (2)
- 1.5 Xana marito ya mukhalabya Jojo Rikhotso lawa ya nge: 'N'wananga, ndlela leyi ndzi ku kuriseke hi yona a hi yona leyi u yi endlelaka n'wana wa wena Mbuyelo', ya vile xikhovolelo hi ndlela yihi eka loyi a vulavula na yena? (2)
- 1.6 Hi swihi leswi mutsari a lavaka ku hlamusela swona loko a ku: 'tinhlamulo leti a va ti kuma a ti ri tlakulavaxurhe'? (1)
- 1.7 Ndhawu yin'wana na yin'wana yi na milawu leyi fumaka vanhu lava kumekaka eka yona. Hi xihhi xivangelo lexi endleke leswaku Mbuyelo a hlongoriwa eYunivhesithi ya Limpopo? (2)
- 1.8 Hi yihi dyondzo leyi wena tanihi muhlayi wa xitshuriwa lexi u nga va ka na yona loko wo tikuma u ri xichudeni xa le Yunivhesithi? (2)
- 1.9 Mutsari wa hungu leri u na xikongomelo xo karhi lexi a lavaka ku xi fikisa eka vantshwa va namuntlha. Boxa xikongomelo xa yena hi ku ya hi xitshuriwa lexi. (1)
- 1.10 Loko a wo va un'wana wa xaka ra Mbuyelo loyi a ku tshunelelaka hikwalaho ka leswi misava a yi n'wi rahile, a wu ta va u n'wi amukerile ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 1.11 Xana hungu ra mutsari wa xitshuriwa lexi ra khorwisa ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 1.12 Hikokwalaho ka yini vatolo va te: 'Nhloti wa munhu lonkulu wa hlola'? Seketela hi leswi humaka endzeni ka xitshuriwa. (2)
- 1.13 Andlala miehleketo ya wena ehenhla ka marito ya Mbuyelo ya leswaku: 'Xisiwana xi ta n'wi tsundzuxa yini hi mali xona xi ri hava'? (2)

SWIVUTISO: XITSHURIWA XA B

- 1.14 Hlamusela hi vuenti leswi a wu ta titwisa xiswona loko a ku ri wena n'wana wa wanuna loyi a nga eka xitshuriwa lexi. (2)
- 1.15 Hi yihi miehleketo leyi xitshuriwa lexi xi ku tiselaka yona mayelana na makuriselo ya n'wana loyi u lavaka leswaku a tiyimela hi yexe? (2)

SWIVUTISO: XITSHURIWA XA A NA XA B

- 1.16 Paluxa ndlela leyi xitshuriwa xa B xi seketelaka hungu ra xitshuriwa xa A hakona. (2)
- 1.17 Nyika andlalo wa wena wa ku hambana loku nga kona exikarhi ka xitshuriwa xa A na xa B. (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2: KU KOMISA HI MARITO YA WENA N'WINI**

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka lexi nge: '**NKOKA WA MATI EVUTON'WINI**' kutani u tsala nkomiso/nkatsakanyo hi leswi mati ya nga tirhisiwaka xiswona ehandle ka ku va ya tirhisiwa emakaya.

LEMUKA: U languteriwa ku endla leswi landzelaka:

- Komisa hungu leri hi marito lama nga hundziki **90** u kombisa leswi **mati ya nga tirhisiwaka xiswona handle ka ku va ya tirhisiwa emakaya.**
- Tirhisa swivulwa leswi heleleke swa wena n'wini kambe u nga onhi mongo wa xitshuriwa.
- U languteriwa ku tsala nkomiso/nkatsakanyo wa wena hi ndlela ya ndzimana kambe u katsa timhakankulu ta nkombo (7).
- A wu fanelangi ku tsala nhlokomhaka eka nkomiso/nkatsakanyo wa wena.
- Kombisa nhlayo ya marito emakumu ka nkomiso/nkatsakanyo wa wena.

XITSHURIWA XA C**NKOKA WA MATI EVUTON'WINI**

Mati i xihalaki xa nkoka swinene lexi tivekaka emisaveni hinkwayo. Ya kumeka ehansi ka misava na le moyeni lowu hi wu hefemulaka. Swiharhi, swimilani na vanhu swi lava mati leswaku swi ta kota ku hanya. Mati ya vumba xiphemu xa misava leyi hi hanyaka eka yona. Mati ya sivela misava leswaku yi nga kumeki yi hisa kumbe ku titimela ngopfu leswaku yi ta tshama yi ri eka mpimo lowu lavekaka. Vanhu va nge hanyi handle ka mati kambe va nga hanya mavhiki yo tala va nga dyangi nchumu.

Mati ya vumbiwa hi timolikhuli letintsongo. Naswona mati ya vile ya nkoka eka vanhu ku ringana magidigidi wa malembe lama hundzeke. Handle ka mati vutomi a byi nga ta va kona laha misaveni. Hi tirhisa mati emakaya ku sweka, ku hlamba na ku hlantswa swibye swa hina. Mati ya tirhisiwa ku cheleta swirimiwa swa hina. Van'wamapurasi va yisa mati emasin'wini ya vona hi misele na switirhisiwa swin'wana leswi hi swi xavaka swo cheleta hi swona swo durha swinene.

Mihandzu na swibyariwa swin'wana swi fanele ku basisiwa swi nga si xavisiwa emavhengeleni. Mati ya tirhisiwa etindhawini to tala ku horisa switirhisiwa swo karhi, tanihi laha ku endliwaka tinsimbhi. Namuntlha oyili, malahla, rhayisi na swiendliwa swin'wana swi tleketliwa hi swifambo swa le matini. Matiko lawa ya nga na tintshava to tala na milambu ya tirhisa matimba ya mati yo huma eka tona ku endla gezi.

Mati i ya nkoka loko hi lava ku hungasa. Vanhu va titsakisa etlhelu ka malwandle kumbe va famba hi swikepe.na swikwekwetsu. Ku fika eka 75 wa tiphesente ta miri wa munhu ti vumbiwile hi mati. Mati hi wona ma pfunetaka eku pfuviweni ka swakudya leswi munhu a swi dyeke.

Munhu loyi a hanyeke kahle u fanele a nwa kwalomu ka 2 ku fika eka 3 wa tilitara ta mati hi siku leswaku a ta kota ku hanya. Kwalomu ka 97 wa tiphesente ta mati ti vumbiwa hi mati ya malwandle, 1.4 wa mabilyoni ya tikhuyubikikhilolitara i mati lawa ya nga na munyu. Ko va tiphesente tinharhu ntsena leti vumbaka mati yo tenga lama kumekaka emilambyeni na le madan'wini.

[Xi huma eka webusayiti ya www.english-online.at/geography]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: NTIVORIRIMI NA MATIRHISELO YA RIRIMI

XIVUTISO XA 3: XINAVETISO

Hlaya xinavetiso lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi vutisiweke.

XITSHURIWA XA D

MATIMU DRY CLEANERS

FEKISI: 086 887 2391

ADIRESE YA EMAIL: matimu@drycleaners.co.za

[Xi huma eka webusayiti ya www.colourbox.com/washingmachine/776]

Eka **Matimu Dry Cleaners** ku hlantswiwa mpahla ya minxaka hinkwayo. Mi nga saleri endzhaku hi **ku hutha** maguja hi mavoko. **Loko u tisa swiambalo swinharhu u hlantsweriwa xin'we mahala.** Marhavi ya hina wo hoxa ribye rin'we ntsena u va u fikile. Loko u nga hlantswisi eka **Matimu Dry Cleaners** leyi nga kwala nyongeni, swi vula leswaku a tihelelangi.

Tsundzuka leswaku ku tisa timpahla eka **Matimu Dry Cleaners** i vutihlamuleri bya wena n'wini.

SWIVUTISO: XITSHURIWA XA D

- 3.1 Handle ka fonto leyikulu, hi swihi swin'wana leswi munavetisi a swi tirhiseke ku onga vaamukeri va xinavetiso lexi? (1)

- 3.2 Xana u twisisa yini hi marito lawa ya dzwihatiweke eka xivulwa lexi nge: 'Minga saleri endzhaku hi **ku hutha** maguja hi mavoko'? (1)
- 3.3 Ririmi ro onga leri munavetisi a ri tirhiseke loko a ku: 'Marhavi ya hina wo hoxa ribye rin'we ntsena u va u fikile', ri kombisa yini? (2)
- 3.4 Xiya xivulwa lexi landzelaka:
Eka **Matimu Dry Cleaners** ku hlantswiwa mpahla ya minxaka hinkwayo.
Tlhela u xi tsala kambe u sungula hi marito lawa:
(Mpahla ya minxaka hinkwayo ...) (2)
- 3.5 Hi ku ya hi ntila lowu nga laha hansi, rito leri dzwihatiweke ro hetelela, ri ku lemukisa mhaka yihi hi xinavetiso lexi?
'Loko u nga hlantswisi eka **Matimu Dry Cleaners** leyi nga kwala nyongeni, swi vula leswaku **a tihelelangi.**' (2)
- 3.6 Hi xihhi xikongomelo xo tsala marito lama nga emakumu ka xinavetiso hi swiritwana leswitsongo? (2)

[10]

XIVUTISO XA 4

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA E**FUREME 1****FUREME 2**

[Khathuni leyi yi huma eka *Art Explosion*]

- 4.1 Vuxaka bya muamukeri wa tibuku na mutisi wa tibuku eka fureme ya 2 i bya njhani? (1)
- 4.2 Swimunhuhatwa leswi nga eka fureme ya 1 swi nga va swi ri eka mbangu wihi? (1)
- 4.3 Rito 'n'wananga' leri nga eka xifaniso xa fureme ya 2 ri kombisa xin'we xa leswi landzelaka. Hlawula nhlamulo leyi nga yona. (1)
- A Ku tikurisa.
B Rirhandzu na ku tsakela.
C Leswaku i n'wana wa yena.
D Leswaku wa ha ri ntsongo.
- 4.4 Hikokwalaho ka yini ximunhuhatwa lexi nga eka fureme ra 2 xi ku: 'Swi lava leswaku ndzi ti ba xigandlu'? (1)
- 4.5 Hi ku vona ka wena ximunhuhatwa lexi nga tshamela endzhaku eka fureme ya 1 i yini leswi endlaka leswaku xi nga tikatsi eka migingiriko leyi endlwaka hi swimunhuhatwa leswin'wana? (2)

- 4.6 Marito ya ximunhuhatwa lexi nga eka fureme ya 2 lawa ya nge: 'Hi leti tibuku leti a ndzi ti lombile,' ya ku dyondzisa yini? (2)
- 4.7 Kanela hi vuxoperi nkoka wo va vadyondzi lava yimiseke mavoko va vuyelela marito ya 'Mina, mina, mina,' eka xifaniso xa fureme ya 1. (2)

[10]

XIVUTISO XA 5

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA F

1 Mimphekizano yi tele evuton'wini laha ku nga na vanhu. Vamanana va
2 phikizana hi ku sasekisa mindyangu ya vona. Va nga va va ri na vanuna; va ri
3 hava kumbe **va vuya hi le vukatini**, eka vona i **xikolokolo nguvu ya Pitori**
4 leswaku mindyangu ya vona yi va yi sasekile. Hambiloko muti wu xongisiwile,
5 manana u hava kurhula loko vana va yena va nga dyondzangi xikolo ku fikela
6 laha va tiyimelaka hi voxe. Loko vana va kala va kota ku tiyimela, va tirha,
7 mbilu ya manana ya tshamiseka, kutani a ku: 'Hambiloko **humba yi olele**
8 **nkuma, ndzi nge tinwayi nhloko hikuva se ndzi swi kotile.**'
9 Hambiswiritano **mimphekizano leyi talaka ku koka vanhu rinoko hi leyi**
10 **nga kona exikarhi ka vantshwa vamatlhari na vaswirhundzu. Mhaka leyi**
11 **wisisaka mbilu i ku phikizana ka vona hi ku dyondza xikolo leswaku va**
12 **ta pasa va kota ku tihanyisa.** Mphikizano wu ya emahlweni exikarhi ka
13 majaha na le ka vanhvana loko se va titirhela. Wu tipaluxa hiloko va ku: '**Ku**
14 **famba hi ticondzo i swa vakhale.**' Vantshwa lava va tikomba hi
15 swipandzamananga. Loko a ri hava xipandzamananga u titwa a nga
16 amukeleki eka lava nga na swona naswona u tlhela a tivona a ri wa xiyimo xa
17 le hansi. Eka vona swipandzamananga hi swona tindlu to tshembeka.

[Xitshuriwa xa vutitumbuluxeri]

- 5.1 Xiya xivulwa lexi landzelaka kutani u endla xivulwa xa wena n'wini hi marito lama dzwihatiweke ku komba leswaku u twisisa nhlamuselo ya wona.

Hambiswiritano mimphekizano leyi talaka **ku koka vanhu rinoko** hi leyi nga kona exikarhi ka vantshwa vamatlhari na vaswirhundzu. (1)

- 5.2 Hlawula nhlamuselo ya mavulavulelo lama tikisiweke exivulweni lexi landzelaka leyi nga yona eka leti nga laha hansi.

Vamanana va phikizana hi ku sasekisa mindyangu ya vona hambi u na nuna kumbe u hava i **xikolokolo nguvu ya Pitori** leswaku ndyangu wa yena wu va wu sasekile.

- A I mhaka leyi bohaka leswaku yi endliwa.
B I nguvu ya xikolo ya le Pitori.
C I mhaka leyi humelelaka ePitori.
D I nguvu leyi ambariwaka hi vanhu va le Pitori. (1)

- 5.3 Rito 'swipandzamananga' eka xivulwa lexi landzelaka i rivitankatsano. Kombisa marito lawa ri vumbiweke ri huma eka wona.
Vantshwa lava va tikomba hi **swipandzamananga**. (2)
- 5.4 Xiya xivulwa lexi landzelaka kutani u siva xivulwahava lexi dzwihatiweke hi rito rin'we.
'Va nga va va ri na vanuna; va ri hava kumbe **va vuya hi le vukatini**, eka vona i xikolokolo nguvu ya Pitori leswaku mindyangu ya vona yi va yi sasekile.' (1)
- 5.5 Tsavula xivuriso eka mintila ya 6 ku fika eka wa 9, lexi kombisaka leswaku endyangwini ku loviwile. (1)
- 5.6 Mavulavulelo lama nge: 'Ku famba hi ticondzo i swa vakhale,' eka xitshuriwa lexi nga laha henhla ma nga va ma komba leswaku vantshwa lava vulaka swona va nga va va va tekisa ku yini vanhu va khale? (2)
- 5.7 U twisisa yini hi xiphemu lexi tikisiweke eka xivulwa lexi landzelaka:
'**Ndzi nge tinwayi nhloko** hikuva se ndzi swi kotile.' (2)

[10]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 30
NTSENGO HINKWAWO: 70